

ТОВАР-МОДДИЙ ЗАҲИРАЛАР ҲИСОБИ

Тулаев Мирзакул Саламович ¹, Абдусаломова Гулчехра ²

¹ Халқаро Нордик университети Иқтисодиёт ва бизнесни бошқариш кафедра доценти, Тошкент, Ўзбекистон, электрон почта: m.tulaev@nordicuniversity.org, (orcid.0000-0002-0612-5635)

² Тошкент давлат иқтисодиёт университети Кўшма дастурлар магистранти, Тошкент, Ўзбекистон, электрон почта: abdusalomovagulchehra0@gmail.com, (orcid.0009-0001-4621-3058)

Аннотация

Аннотация. Мазкур мақолада товар моддий заҳиралар ҳақида умумий тушунчалар, уларнинг таннархини аниқлаш, товар моддий заҳираларни оморга қабул қилиш ҳисоби, уларни ишлаб чиқаришга бериш усуллари ва уларни ҳисобда акс эттириш каби масалалар ўрганилган.

Калит сўзлар: товар моддий заҳиралар тушунчаси, уларни баҳолаш, бухгалтерия ҳисобида уларни кирим қилиш, ҳисобдан чиқариш, таннархини аниқлаш, FIFO, LIFO, AVECO

Товар-моддий заҳиралар (ТМЗ) жорий активлар таркибига киради, чунки улар бир йил давомида ёки операцион цикл давомида сотилади ёки фойдаланилади. *Заҳиралар (inventories)* – кейинчалик сотиш мақсадида нормал фаолият юритиш жараёнида тутиб туриладиган ва ишлаб чиқариш жараёнида мавжуд бўлган, шунингдек маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ёхуд маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш учун фойдаланиладиган моддий активлардир.

Товар–моддий заҳиралар савдо ва ишлаб чиқариш корхоналарнинг жорий активларининг катта қисмини ташкил қилади. ТМЗ активлар бўлиб, улар хўжалик юритувчи субъектларда қуйидаги кўринишларда бўлади:

а) маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш, ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш, маъмурий эҳтиёжлар ва бошқа мақсадлар учун мўлжалланган хом ашё ва материаллар, харид қилинадиган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар, ёкилғи, идиш ва идишбоп материаллар, эҳтиёт қисмлар, инвентарь ва хўжалик анжомлари, бошқа материаллар заҳиралари;

б) боқувдаги ва яйловдаги ёш ҳайвонлар, катта ёшдаги ҳайвонлар, паррандалар, асалари оилалари, сотиш учун асосий подадан яроқсиз қилинган (боқувга қўйилмасдан) катта ёшдаги қорамоллар, сотиш учун четдан қабул қилинган қорамоллар;

в) деталлар, узеллар, буюмларнинг тугалланмаган ишлов берилиши ва йиғилиши ҳамда тугалланмаган технологик жараёнлар кўринишида тугалланмаган ишлаб чиқариш. Ишларни бажарадиган ва хизматлар кўрсатадиган ташкилотларда тугалланмаган ишлаб чиқариш улар бўйича қабул қилиш-топшириш ҳужжатлари расмийлаштирилмаган ва ташкилот томонидан тегишли даромад тан олинмаган тугалланмаган ишлар (хизматлар)ни бажаришга доир харажатлардан ташкил топади;

г) ташкилотда тайёрланган тайёр маҳсулот (ишлаб чиқариш циклининг пировард натижаси - сотиш учун мўлжалланган ва қонун ҳужжатлари билан белгиланган ҳолларда шартномада ёки бошқа ҳужжатларнинг талабларида назарда тутилган техник ва сифат тавсифларига мувофиқ келадиган ишлов берилиши (бутланиши) тугалланган актив);

д) бошқа юридик ёки жисмоний шахслардан харид қилинган (олинган) ва ташкилотнинг одатдаги фаолияти давомида қўшимча ишлов беришсиз сотиш ёки қайта сотиш учун мўлжалланган товарлар. Бунда узоқ муддатли активлар объектлари (бинолар, иншоотлар, транспорт воситалари, мулкӣ (мутлақ) ҳуқуқлар ва бошқалар) кейинчалик сотиш ёки қайта сотиш мақсадида харид қилинган ҳолларда товар бўлиб ҳисобланиши мумкин.

Инвентарь ва хўжалик анжомлари таркибига қуйидаги мезонлардан бирига жавоб берадиган активлар киритилади:

а) хизмат муддати бир йилдан ошмайдиган;

б) қиймати бир бирлик (комплект) учун хизмат муддатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасида белгиланган (харид қилиш пайтида) базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваригача миқдорда бўлган буюмлар. Ташкилот раҳбари ҳисоб сиёсатида уларни инвентарь ва хўжалик анжомлари таркибида ҳисобга олиш учун буюмлар қийматининг бундан паст чегарасини белгилаш ҳуқуқига эгадир.

Хизмат муддати ва қийматидан қатъи назар инвентарь ва хўжалик анжомлари таркибига қуйидагилар киритилади:

а) махсус асбоблар ва мосламалар (муайян буюмларни туркумли ва оммавий ишлаб чиқариш ёки яқка тартибдаги буюртмани тайёрлаш учун мўлжалланган мақсадли вазифадаги асбоблар ва мосламалар);

б) махсус ва санитария кийимлари, махсус пойабзал;

в) кўрпа-тўшаклар;

г) ёзув-чизув анжомлари (калькуляторлар, стол устига қўйиладиган асбоблар ва ҳоказо);

д) ошхона инвентари, шунингдек сочиқ-дастурхонлар;

е) уларни барпо этиш харажатлари қурилиш-монтаж ишларининг таннархига киритиладиган вақтинчалик (титулда бўлмаган) иншоотлар, мосламалар ва қурилмалар;

ж) фойдаланиш муддати бир йилдан кам бўлган алмаштириладиган ускуналар;

з) овлаш қуроллари (траллар, ёйма тўрлар, тўрлар, анжомлар, матраплар ва ҳоказо).

Товарларни, товар-моддий захиралар таркибига киритмаслик ҳоллари.

Инвентаризация қилинаётган даврда корxonанинг эгалик қилиш ҳуқуқи бўлмаган товарлар аниқланиши мумкин. Бу мижознинг буюртмасига асосан тайёрланган, у томонидан тўланган (яъни, олди-сотди битими (шартномаси) амалга оширилган), мижозга тегишли ва жўнатилишини кутаётган

товарлардир. Бундай товарларнинг сотилиши амалга оширилган ва керакли барча ҳужжатлари мавжуд. Моддий захиралар таркибига кирмайдиган товарларнинг яна бир тоифаси бу - консигнациядаги товарлардир.

Консигнация (consignment) - бу консигнант деб аталадиган мулкдорнинг ўз товарларини бошқа корхонанинг (консигнатор) омборларида жойлаштиришидир. Консигнатор бундай товарларни ўзининг моддий захиралари таркибига киритмаслиги керак, чунки реализация қилинган давригача бу товарлар жўнатувчи - консигнантнинг мулки ҳисобланади.

Улар бўйича мулк ҳуқуқи ташкилотга тегишли бўлмаган, бироқ шартнома шартларига мувофиқ унинг ихтиёрида бўлган товар-моддий захиралар баланسدан ташқари счётларда шартномада назарда тутилган баҳо бўйича акс этирилади.

Йўлдаги товарлар. Айрим ҳолларда сотиб олинган товарлар ташиш жараёнида бўлади, яъни ҳисобот даври охирида келиб тушмаган ёки олинмаган. Бундай товарларнинг ҳисобини юритишда, у кимга тегишлигига боғлиқдир. Буни «эгаллик қилиш ҳуқуқи» қоидасини қўллаш орқали аниқлаш мумкин. Агар товарга эгаллик қилиш ҳуқуқи олинган бўлса, тегишли даврнинг харидлари сифатида ҳисобда акс этирилган бўлиши шарт, ваҳоланки улар жисмонан келиб тушмаган бўлса ҳам. Бундай харидларнинг акс этирилмаслик ТМЗларнинг ва тўланадиган счётларнинг ҳажмини баланс ҳисоботида пасайтиришга ҳамда даврий ҳисобда ТМЗ сотиб олиш/харид қилишда ҳам молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда Харидларнинг пасайтиришга олиб келади.

Баланс ҳисоботининг ТМЗлар қийматига қуйидаги моддалар киритилади:

- Инвентаризация натижасида мавжуд бўлган барча товар-моддий захиралар
- плюс* сотиб олинган, лекин йўлдаги товарлар (эгаллик қилиш ҳуқуқи жўнатиш пайтида олинган товарлар)
 - плюс* сотилган, лекин йўлдаги товарлар (эгаллик қилиш ҳуқуқи харидорга ушбу товар етказиб берилган пайтда ўтиш шarti билан сотилган товарлар)
 - минус* сотилган товарлар, бироқ харидорларга ҳали жўнатилмаган
 - плюс* бошқа жойларда жойлаштирилган консигнациядаги товарлар, лекин ҳали сотилмаган ва эгаллик қилиш ҳуқуқи корхонага тегишли бўлган товарлар
 - минус* бошқа корхоналарнинг ТМЗлар таркибига бўлган, бироқ корхонада консигнацияда жойлаштирилган товарлар.

Товар-моддий захираларни тан олиш. Товар-моддий захиралар актив сифатида тан олинади, агар:

- а) ташкилотга келгусида актив билан боғлиқ иқтисодий фойда келиб туришига ишонч бўлса;
- б) актив қийматини ишончли баҳолаш мумкин бўлса;

в) уларга бўлган мулк ҳуқуқи ўтса.

Товар-моддий заҳираларга бўлган мулк ҳуқуқи, улар билан боғлиқ хатарлар ва мукофотларнинг ўтиш пайти унинг шартлари келишиладиган етказиб бериш (олди-сотди) шартномаси асосида белгиланади.

Товар-моддий заҳиралар қуйидагилар натижасида ташкилотнинг бухгалтерия балансига киритилиши лозим:

а) етказиб бериш (олди-сотди) шартномаси бўйича харид қилиш;

б) муассислардан ташкилотнинг устав капиталига улуш сифатида келиб тушиши;

в) муассислар таркибидан чиқишда ёки тугатилаётган ташкилотнинг мол-мулки унинг иштирокчилари ўртасида тақсимланаётганда илгари бошқа ташкилотнинг устав капиталига киритилган ташкилотнинг таъсис улуши қайтарилишидан келиб тушиши;

г) текинга келиб тушиш (ҳадя шартномаси бўйича);

д) айирбошлаш;

е) узоқ муддатли активлар таркибидан ўтказиш;

ж) ортиқча (ҳисобга олинмаган) товар-моддий заҳираларни аниқлаш;

з) илгари берилган товар қарзининг қайтарилиши ёки товар қарзини олиш;

и) ташкилотнинг ўзида тайёрланиши;

к) ҳисобот даври охирида тугалланмаган ва тугалланмаган ишлаб чиқариш тарзида ҳисобга олинмаган ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш;

л) товар-моддий заҳираларга бўлган мулк ҳуқуқи олиншига олиб келадиган бошқа операциялар ва ҳодисалар.

Товар-моддий заҳиралар қуйидаги икки қиймат: ҳисобот даври охиридаги таннархидан (харид қиймати ёки ишлаб чиқариш таннархи) ёки сотишнинг соф қийматидан энг кам қиймат бўйича баҳоланади.

Товар-моддий заҳираларнинг бухгалтерия ҳисобида тегишли тарзда тан олинган таннархи Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари ва БҲМС билан белгиланган ҳоллардан ташқари ўзгартирилмайди.

Харид қилинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи. Товар-моддий заҳиралар ташкилотнинг бухгалтерия балансига таннархи бўйича киритилади, у харид қиймати (етказиб берувчига тўланадиган суммалар) ва уларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган барча харажатларни ўз ичига олади.

Товар-моддий заҳираларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган ва уларнинг таннархига киритиладиган харажатларга қуйидагилар киритилади:

а) божхона божлари ва йиғимлари;

б) товар-моддий заҳираларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган солиқ ва йиғимлар суммалари (агар улар қопланмаса);

в) товар-моддий заҳиралар улар орқали харид қилинган таъминотчи ва воситачи ташкилотларга тўланадиган воситачилик ҳақи;

г) товар-моддий захираларни сертификатлаш ва уларни товар-моддий захираларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган техник шартларга мувофиқ синаш бўйича харажатлар;

д) товар-моддий захираларни тайёрлаш ва уларни жорий жойлашиш ёки фойдаланиш жойига етказиб бериш бўйича транспорт-тайёрлов харажатлари. Улар тайёрлаш, юклаш-тушириш ишлари, товар-моддий захираларни барча турдаги транспорт билан уларни жорий жойлашиш ёки фойдаланиш жойига ташиш учун тарифлар (фрахт)ни тўлаш бўйича харажатлар, шу жумладан товар-моддий захираларни ташишда хатарларни суғурталаш бўйича харажатлардан ташкил топади;

е) товар-моддий захираларни харид қилиш билан бевосита боғлиқ бўлган бошқа харажатлар.

Савдо дисконтлари, чегирмалар ва бошқа шу каби чегирувлар товар-моддий захираларни харид қилиш харажатларини белгилаш чоғида амалга оширилади.

1-мисол. Корхона мол етказиб берувчи билан 50 000 000 сўм хомашё ва материаллар сотиб олиш доир шартнома тузди. Шартномага биноан 30% аванс тўлаш назарда тутилган. Корхона сотиб олаётган хомашёни ва материалларни етказиб бериш EXW¹ кўрсатилган. Мол етказиб берувчидан сотиб олинган хомашёни ва материалларни олиб келиш учун ишончнома берилади: Амалиётда ишончноманинг амал қилиш муддати сифатида 10-15 кун кўрсатилади. Мол етказиб берувчилардан омборга хомашё ва материаллар қабул қилинганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Хомашё ва материаллар (1010)	50 000 000
Кт	Мол етказиб берувчиларга тўланадиган счётлар (6010)	50 000 000

Хомашё ва материалларни ташиб келтириш учун транспорт ташкилоти билан тузилган шартномага ва тақдим қилинган товар-транспорт юкхати ҳамда счёт-фактурага мувофиқ 3000 000 сўм пул маблағи тўланади. Ушбу суммага қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Хомашё ва материаллар (1010)	3 000 000
Кт	Бошқа кредиторлик қарзлар счёти (6990)	3 000 000

Амалга оширилган хўжалик операциялари натижасида сотиб олинган хомашё ва материалларнинг қиймати 53 000 000 сўмга тенг бўлади ва ишлаб чиқаришга ушбу суммадан келиб чиққан ҳолда ҳисобдан чиқарилади.

Харид қилинган товар-моддий захираларга ҳақ тўлаш билан боғлиқ харажатлар (аккредитив очиш харажатлари, ўтказмалар учун банк комиссияси, товар-моддий захираларни чет эл валютасига харид қилиш чоғида валютани конвертациялаш бўйича комиссия ва бошқа банк хизматлари), товар-моддий захираларни харид қилиш бўйича контрактларни тайёрлаш, рўйхатдан ўтказиш ва ёпиш билан боғлиқ харажатлар ҳамда активларни харид

¹ Инкотермс-2020 коидасига биноан EXW (ингл. *ex works, франко-склад, франко-завод*): товар сотувчининг шартномада кўрсатилган омборхонасида харидор томонидан олинади, экспорт божларини тўлаш харидор зиммасига юклатилади.

килиш билан бевосита боғлиқ бўлмаган бошқа харажатлар товар-моддий заҳираларнинг таннархига киритилмайди, балки улар содир бўлган ҳисобот даврида харажатлар сифатида тан олинади.

Муддатидан олдин тўлаш натижасида ёки катта ҳажмда харид қилиш натижасида ёхуд тарафларнинг келишувидан назарда тутилган бошқа шунга ўхшаш сабабларга кўра олинган пул чегирмалари харид қилинган товар-моддий заҳиралар қийматини камайтирмайди, балки улар содир бўлган ҳисобот даврида молия-хўжалик фаолияти натижаларига киритилади.

Товар-моддий заҳиралар қарз капитали ҳисобига харид қилинганда ёки тайёрланганда кредит (қарз)дан фойдаланганлик учун фоизлар кўринишидаги харажатлар унинг ҳисобидан буткул ёки қисман сотиб олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархига киритилмайди.

Товар-моддий заҳираларни харид қилиш бўйича харажатлар уларнинг юзага келишини тасдиқловчи бирламчи ҳужжатлар асосида белгиланади.

Агар шартнома шартларида харид қилинадиган товар-моддий заҳиралар учун тўловни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш назарда тутилган бўлса, мазкур товар-моддий заҳиралар бухгалтерия ҳисобига тўловни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш тақдим этилмасдан сотиладиган қиймат бўйича қабул қилинади. Бунда товар-моддий заҳираларнинг тўловни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш тақдим этилмасдан сотиладиган қиймати билан сотиб олинаётган товар-моддий заҳиралар бўйича умумий тўлов суммаси ўртасидаги фарқ тўловни кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш даври мобайнида жорий тўловнинг кечиктириш ёки бўлиб-бўлиб тўлаш бўйича тўловларнинг умумий суммасидаги солиштирма оғирлигига боғлиқ ҳолда молиявий харажатлар (фоизлар бўйича харажатлар) сифатида тан олинади.

Товар-моддий заҳираларга қўшимча ишлов бериш ва уларни фойдаланишга яроқли ҳолга келтириш бўйича ишлар билан боғлиқ харажатлар ташкилотнинг маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ бўлмаган навларга ажратиш, ўраб-жойлаш ва уларни товар кўринишига келтириш бўйича харажатларини ўз ичига олади. Яроқли ҳолга келтириш бўйича ишлар билан боғлиқ бўлган харажатлар, уларнинг ҳам ташкилот - хариддорнинг ўз кучи билан, ҳам чет ташкилотлар томонидан бажарилишидан қатъи назар товар-моддий заҳираларнинг таннархига киритилади.

Ташкилотнинг транспорт-тайёрлов харажатлари қуйидаги усуллардан бири бўйича ҳисобга қабул қилинади ёки харид қилинган товар-моддий заҳиралар қийматига киритилади:

а) транспорт-тайёрлов харажатларини товар-моддий заҳиралар таннархига бевосита (тўғридан-тўғри) киритиш (шартнома нархига қўшиш, устав капиталига киритилган бадалнинг пул баҳосига қўшиш, текинга олинган ва ҳ.к жорий қийматига қўшиш).

Транспорт-тайёрлов харажатларини товар-моддий заҳиралар таннархига бевосита (тўғридан-тўғри) киритиш усулини қўп бўлмаган номенклатурадаги товар-моддий заҳираларга эга бўлган ташкилотларда, шунингдек товар-

моддий захираларнинг алоҳида турлари ва гуруҳларининг қиймати катта аҳамиятга эга бўлган ҳолларда қўллаш мақсадга мувофиқ;

б) етказиб берувчининг ҳисоб-китоб ҳужжатларига биноан транспорт-тайёрлов харажатларини алоҳида синтетик "Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш" счётига олиб бориб, кейинчалик уларни "Материаллар" элементи бўйича товар-моддий захиралар таннархига ёки ишлатилишига қараб ишлаб чиқариш харажатларига ва (ёки) давр харажатларига киритиш.

Транспорт-тайёрлов харажатларининг суммаси алоҳида йиғилади ва товар-моддий захираларнинг тегишли турлари (ушбу транспорт-тайёрлов харажатлари тегишли бўлган партиялари, гуруҳлари) ўртасида тақсимланади.

Алоҳида йиғиладиган транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси ташкилотнинг ҳисоб сиёсатида белгиланган даврга боғлиқ ҳолда давр охиридаги товар-моддий захиралар қолдиғи суммаси ва ушбу даврда чиқиб кетган (ишлатилган, сотилган, текинга берилган ва ҳ.к.) товар-моддий захиралар суммаси ўртасида тақсимланади.

Чиқиб кетаётган товар-моддий захираларга тегишли бўлган транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси ўртача фоиз қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$\text{Ўртача \%} = \frac{\text{давр бошидаги транспорт-тайёрлов харажатлари қолдиғи} + \text{давр ичида қилинган транспорт-тайёрлов харажатлари}}{\text{давр бошидаги товар-моддий захиралар қолдиғи} + \text{давр ичида келиб тушган товар-моддий захиралар}} \times 100$$

Чиқиб кетаётган товар-моддий захираларга тегишли бўлган транспорт-тайёрлов харажатлари суммаси = чиқиб кетган товар-моддий захиралар қиймати * ўртача % формула орқали аниқланади.

Ҳақ эвазига харид қилинган товар-моддий захираларнинг таннархи қопланадиган (ҳисобга киритишга қабул қилинадиган) солиқлар чегирилган ҳамда товар-моддий захираларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган харажатлар қўшилган ҳолда, шартномага ёки уларнинг харид қилинганлиги, ишлар бажарилганлиги, хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларга мувофиқ етказиб берувчи (сотувчи)га тўланадиган сумма тариқасида аниқланади.

Чет эл валютасида харид қилинган товар-моддий захираларнинг таннархи товар-моддий захираларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган тегишли харажатларни қўшган ҳолда, чет эл валютасидаги суммани божхона юк декларацияси ёки ишлар бажарилганлиги, хизматлар кўрсатилганлигини тасдиқловчи ҳужжатларни расмийлаштириш санасидаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки курси бўйича қайта ҳисоблаш йўли билан сўмда белгиланади.

Ташкилотнинг устав капиталига улуш сифатида олинган товар-моддий захираларнинг таннархи, агар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида

бошқа ҳол назарда тутилмаган бўлса, ташкилот муассислари (иштирокчилари) томонидан келишилган уларнинг пулдаги баҳосидан келиб чиқиб аниқланади.

Хўжалик юритувчи субъект давлат рўйхатидан ўтгандан кейин, унинг уставида корхона таъсис этувчилари устав капиталидаги улушларини қандай киритилиши ёзилган бўлиши керак. Жуда кўп тадбиркорлар хўжалик юритувчи субъектнинг уставини тайёрлашда корхоналарни рўйхатга олишга доир хизмат кўрсатувчи фирмаларнинг хизматларидан фойдаланиб, айрим хатоликларга йўл қўйишади. Таъсис этувчилар устав капиталидаги улушларини пулдан ташқари, товарлар, асосий воситалар, хомашё ва материаллар билан киритилиши ёзилган бўлади. Бироқ таъсис этувчи устав капиталидаги улушини масалан, қиймати 10 000 000 сўм бўлган компьютер билан киритмоқчи бўлади, бухгалтер бундай активни қабул қила олмаслигини айтади. Бунинг сабаблари бир қанча: (1) компьютернинг қиймати 10 000 000 сўм, бу амалдаги 5-сонли БХМСга мувофиқ асосий воситаларнинг бошланғич қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 бараваридан (15 000 000 сўмдан) кам, у ҳолда уни инвентар ва хўжалик жиҳоз деб қабул қилиш керак бўлади, (2) қурилиш материаллари киритилса қабул қилинмайди, чунки уставда бундай активларни қабул қилиш тўғрисида ҳеч нарса ёзилмаган.

Юқоридаги хатоликларга йўл қўймаслик учун, корхонанинг таъсис ҳужжатлари – уставни тўғри расмийлаштириш керак бўлади, яъни таъсис этувчилар устав капиталидаги улушларини пул маблағларида ва бошқа активларда киритишга ҳақли деб ёзилиши керак бўлади. Корхона рўйхатга олинган санадан кейин бир йил ичида устав капиталидаги улушларини қайси активда киритса ҳам барча активларни бухгалтер қабул қилиши ва ҳисобда акс эттириши лозим бўлади.

2-мисол. Корхонанинг таъсис этувчилари устав капиталидаги улушларини қурилиш материаллари билан киритмоқчи. Киритилаётган қурилиш материалларнинг қиймати 20 000 000 сўм деб баҳоланмоқда. Таъсис этувчилар бир овоздан устав капиталига улуш сифатида киритилаётган қурилиш материалларини 20 000 000 сўм суммага киритишга розилигини билдирилган таъсис этувчиларнинг баённомасидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Қурилиш материаллари (1050)	20 000 000
Кт	Таъсис этувчиларнинг устав капиталидаги улушлари бўйича қарзлари счёти (4610)	20 000 000

Ташкилот томонидан текинга (ҳадя шартномаси бўйича) олинган ҳамда асосий воситалар ва бошқа мол-мулкнинг чиқиб кетиши натижасида олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи уларнинг бухгалтерия ҳисобига қабул қилиниш санасидаги жорий қийматидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Савдо корхонасига бошқа ташкилотдан ёки жисмоний шахсдан текинга қайтариб бермаслик шарти билан қиймати 10 000 000 сўмлик товарлар қабул қилинди. Текинга товар-моддий қийматликларни бераётган шахс активларнинг ҳаққоний қийматида ёки ундан паст ёхуд ундан юқори баҳода текинга бериш шартномасида кўрсатиши мумкин. Агар текинга олаётган

активларнинг қийматидан паст ёки юқори кўрсатилган бўлса, ўша баҳода қабул қилинади кейинчалик қайта баҳоланади.

Текинга олинган товар-моддий қийматликлар суммасига қуйидагича бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт Товарлар (2910)	10 000 000
Кт Текинга олинган мол-мулк счёти (8530)	10 000 000

Худди шундай товар-моддий заҳираларга айирбошлаш йўли билан олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи берилган товар-моддий заҳираларнинг баланс қийматига тенг.

Худди шундай бўлмаган товар-моддий заҳираларга айирбошлаш йўли билан олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи берилган товар-моддий заҳираларнинг жорий қийматига тенг.

Товар-моддий заҳиралар қўшимча тўлов билан айирбошланган ҳолатларда алмаштириш йўли билан олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи берилган товар-моддий заҳираларнинг айирбошланиш чоғида ўтказилган (олинган) пул маблағлари ёки уларнинг эквивалентлари суммасига оширилган (камайтирилган) жорий қийматига тенг.

Мажбуриятларни (тўловни) пул кўринишида бўлмаган маблағлар билан бажариш назарда тутиладиган шартномалар бўйича олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи деб ташкилот томонидан берилган ёки берилиши лозим бўлган активларнинг жорий қиймати ёки бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг жорий қиймати тан олинади.

Ташкилот томонидан берилган ёки бериладиган активларнинг қийматини белгилаш имконияти мавжуд бўлмаган тақдирда, мажбуриятларни (тўловни) пул кўринишида бўлмаган маблағлар билан бажаришни назарда тутадиган шартномалар бўйича ташкилот томонидан олинган товар-моддий заҳираларнинг таннархи шунга ўхшаш вазиятларда худди шундай товар-моддий заҳиралар харид қилинадиган жорий қийматдан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Ташкилот томонидан четдан қайта сотиш учун харид қилинган товарлар харид қиймати бўйича ҳисобга олиниши мумкин. Бунда товарларни харид қилиш билан боғлиқ бўлган харажатлар улар юзага келган ҳисобот даврида ташкилотнинг давр харажатларига (сотиш бўйича) киритилади.

Узоқ муддатли активлар таркибидан товар-моддий заҳиралар таркибига ўтказилган активларнинг таннархи ушбу узоқ муддатли активларнинг баланс (қолдиқ) қиймати бўйича белгиланади.

Ортиқча (ҳисобга олинмаган) товар-моддий заҳираларни инвентарлаш натижасида аниқланган активлар таннархи улар аниқланган санадаги жорий қийматдан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Ташкилотда ишлаб чиқарилган товар-моддий заҳираларнинг таннархини аниқлаш усуллари. Ташкилотнинг ўзи томонидан ишлаб чиқариладиган (тайёрланадиган) товар-моддий заҳираларнинг таннархи деб уларнинг ишлаб чиқариш таннархи тан олинади. Товар-моддий заҳираларнинг ишлаб чиқариш

таннархига уларни ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ бўлган, ишлаб чиқариш технологияси ва уни ташкил этиш билан шартланган харажатлар киритилади. Уларга қуйидагилар тегишли бўлади: бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита меҳнат харажатлари, ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган бошқа бевосита ва билвосита харажатлар.

Товар-моддий заҳираларнинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмунига кўра қуйидаги элементлар бўйича гуруҳларга ажратилади:

а) ишлаб чиқариш моддий харажатлар (қайтариладиган чиқитлар қиймати чиқариб ташланган ҳолда);

б) ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, шу жумладан улар бўйича ҳисобланган ягона ижтимоий тўлов суммалари;

в) ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси;

г) ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Сотиш харажатлари, ташкилотни бошқариш бўйича умумий харажатлар (маъмурий харажатлар), бошқа операцион харажатлар, молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулодда зарарлар маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш таннархига киритилмайди.

Товар-моддий заҳиралар (маҳсулот (ишлар, хизматлар)) таннархини аниқлаш усуллари уларнинг тури, маҳсулот ишлаб чиқариш хили, унинг мураккаблиги, тугалланмаган ишлаб чиқариш мавжудлиги, ишлаб чиқариш циклининг давомийлиги, товар-моддий заҳиралар номенклатурасига боғлиқдир. Маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархини аниқлашнинг асосий усуллари бўлиб: оддий, меъёрий, буюртма, босқичли усуллар ҳисобланади, савдо ташкилотларида эса харажатларни инвентарь баҳолаш усули ҳам қўлланилади.

Таннархни аниқлашнинг оддий усули бир турдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқарадиган ва ярим тайёр маҳсулотлар ва тугалланмаган ишлаб чиқаришга эга бўлмаган ташкилотларда қўлланилади. Ушбу усул қўлланилганда ҳисобот давридаги барча ишлаб чиқариш харажатлари барча ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархига киритилади. Маҳсулот (ишлар, хизматлар) бирлигининг таннархи ишлаб чиқариш харажатлари суммасини ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) бирликларининг умумий миқдорига бўлиш йўли билан ҳисоблаб чиқарилади.

Таннархни аниқлашнинг меъёрий усули хом ашё, материаллар, меҳнат ва ишлаб чиқариш қувватидан фойдаланишнинг белгиланган меъёрлари бўйича харажатларни ҳисобга олишга асосланган. Меъёрномалар вақти-вақти билан таҳлил қилиб турилади ва зарур ҳолларда жорий шарт-шароитларга мувофиқ қайтадан кўриб чиқилади.

Таннархни аниқлашнинг буюртма усули ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулот (иш, хизмат) (бир хилдаги маҳсулотлар гуруҳи)га доир алоҳида буюртмалар бўйича идентификацияланадиган ва ҳисобга олинadиган якка тартибда ги ва майда туркумли ишлаб чиқаришга эга бўлган ташкилотларда

қўлланади. Буюртманинг объекти бўлиб маҳсулот (иш, хизмат), бир хилдаги маҳсулот (иш, хизмат)нинг майда туркумлари ёки таъмирлаш, монтаж ва экспериментал ишлар ҳисобланади. Ишлаб чиқариш жараёни узок давом этадиган йирик маҳсулотларни тайёрлашда буюртмалар яхлит маҳсулотга эмас, балки унинг тугалланган конструкцияларга эга бўлган алоҳида агрегатлари, узелларига берилиши мумкин.

Таннархни аниқлашнинг ушбу усулида барча харажатлар буюртманинг якунланишига қадар тўлалигича тугалланмаган ишлаб чиқариш деб ҳисобланади.

Буюртма бирлигининг таннархи унинг бажарилиши (маҳсулот ишлаб чиқарилиши, ишлар бажарилиши ёки хизматлар кўрсатилиши) тугаллангандан кейин аниқланади. Буюртма бўйича харажатларнинг бутун суммаси унинг таннархини ташкил қилади. Агар ушбу буюртма бир хилдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар) туркумидан иборат бўлса, маҳсулот (ишлар, хизматлар) бирлигининг таннархи мазкур буюртма бўйича харажатлар суммасини маҳсулот бирликлари миқдорига бўлиш орқали аниқланади.

Буюртмалар қисман бажарилиб, улар буюртмачиларга топширилганда қисман ишлаб чиқариш таннархи уларнинг конструкциялари, технологиялари, ишлаб чиқариш шарт-шароитларидаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда илгари бажарилган буюртмаларнинг таннархи бўйича баҳоланади.

Таннархни аниқлашнинг босқичли усули бошланғич хом ашё ва материаллар ишлаб чиқариш жараёнида бир қатор босқич, фаза, поғоналардан ўтадиган ташкилотларда қўлланади. Ушбу усулда аввал барча маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)нинг таннархи, сўнгра унинг бирлиги таннархи аниқланади.

Босқичли усул ташкилотнинг тармоққа мансублигига боғлиқ ҳолда икки вариантда амалга оширилиши мумкин: ярим тайёр маҳсулотли ва ярим тайёр маҳсулотсиз вариантларда.

Ярим тайёр маҳсулотли вариантда ҳар бир босқич бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ҳисоблаб чиқарилади қамда у аввалги босқичлар маҳсулоти (ишлар, хизматлар)нинг таннархи ва мазкур босқич бўйича харажатлардан иборат бўлади. Охириги босқич маҳсулотининг таннархи барча тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ҳамдир.

Ярим тайёр маҳсулотсиз вариантда фақат охириги босқич маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархигина ҳисоблаб чиқарилади. Бунда харажатлар аввалги босқичлар маҳсулоти (ишлар, хизматлар)нинг таннархини ҳисобга олмасдан, ҳар бир босқич бўйича алоҳида ҳисобга олинади. Тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига барча алоҳида босқичлар бўйича уни ишлаб чиқариш харажатлари киритилади.

Ишлаб чиқариш корхонаси маҳсулот ишлаб чиқариш учун омбордан асосий ишлаб чиқариш цехига ой давомида хомашё ва материаллар берилганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дг	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	40 000 000
Кт	Хомашё ва материаллар (1010)	40 000 000

Маҳсулот ишлаб чиқаришда қатнашаётган ишчиларга меҳнатга ҳақ тўлаш учун 30 000 000 сўмлик иш ҳақи ҳисобланди ва қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	30 000 000
Кт	Меҳнатга ҳақ тўлашга доир мажбуриятлар счёти (6710)	30 000 000

Амалдаги меъёрий ҳужжатларга биноан корхона ходимларга ҳисобланган меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ижтимоий солиқ (яғона ижтимоий тўлов) 12% (йирик солиқ тўловчилар 25%) миқдорида ҳисоблаши шарт. Жорий ойда ҳисобланган иш ҳақи фондидан ажратманинг суммаси 3 600 000 (30000000 * 12%) сўмни ташкил қилади ва ушбу суммага қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	3 600 000
Кт	Давлатнинг бюджетдан ташқари мақсадли фондларига қарзлар (6520)	3 600 000

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги низомга биноан маҳсулот ишлаб чиқаришда қатнашаётган асосий воситалар ва номоддий активларга нисбатан амортизация харажатлари суммаси маҳсулот таннархига қўшилади.

3-мисол. Ишлаб чиқариш ускунасининг фойдали хизмати 5 йил, унинг бошланғич қиймати 21 000 000 сўм, тугатиш қиймати нолга тенг бўлган асосий воситага тўғри чизиқли усулда амортизация ҳисобланади. Амортизация суммаси ҳар ойнинг охирида ҳисобланади ва ойлик амортизация суммаси 350 000 (21000 000 / 60 ой) сўмни ташкил қиладиган амортизация харажатлари суммасига қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	350 000
Кт	Ускунанинг жамғарилган эскириш суммаси счёти (0230)	350 000

Ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар таркибига қуйидагилар киради: ишлаб чиқаришни хом ашё, материаллар, ёнилғи, энергия, инструмент, мосламалар ва бошқа меҳнат воситалари ва буюмлари билан таъминлаш харажатлари; асосий ишлаб чиқариш фондларини иш ҳолатида сақлаш харажатлари (техник кўрик ва қаров, ўртача, жорий ва мукамал тузатиш харажатлари); ёнғиндан сақлаш ва кўриқлашни ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг техникавий фойдаланиш қоидалари билан назарда тутилган бошқа махсус талабларни таъминлаш, улар фаолиятини назорат қилиш харажатлари; ишлаб чиқариш фаолиятига тегишли бўлган асосий воситаларни жорий ижарага олиш билан боғлиқ харажатлаи; табиатни муҳофаза қилиш мақсадларидаги фондларни сақлаш ва улардан фойдаланиш харажатлари; ишлаб чиқариш хусусиятлари билан боғлиқ бўлган ва қонунчиликда назарда тутилган меҳнатнинг нормал шароитларини ва техника хавфсизлигини таъминлаш харажатлари; ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашиши билан боғлиқ бўлган соғлиқни муҳофаза қилиш тадбирлари; текин кўрсатиладиган коммунал хизматлар, озиқ-овқат,

айрим тармоқлар ходимларига озиқ-овқатлар қиймати, хўжалик юритувчи субъект ходимларига бериладиган текин уй-жой ҳақини тўлаш харажатлари (ёки уй-жой, коммунал хизматлар ва бошқалар учун пул компенсацияси суммаси); амалдаги қонунчиликка мувофиқ текин бериладиган ва шахсий фойдаланишда қоладиган буюмлар қиймати (шу жумладан формали кийим-бош, махсус овқатлар) (ёки улар пасайтирилган нархлар бўйича сотилиши муносабати билан имтиёзлар суммаси); ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлган бошқарувнинг техник воситаларини, алоқа узелларини, сигнализация воситаларини, бошқарувнинг бошқа техник воситаларини, ҳисоблаш марказларини сақлаш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари; кафолатли хизмат муддати белгиланган буюмларни кафолатли тузатиш ва уларга кафолатли хизмат кўрсатиш харажатлари; маҳсулот (хизматлар)нинг мажбурий сертификация қилиш харажатлари; ишлаб чиқариш жараёнида қатнашадиган ходимларга вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик, ҳомиладорлик ва туғиш нафақалари тўлаш билан боғлиқ харажатлар қонунчиликда белгиланган тартибга мувофиқ ва бошқа харажатлар.

4-мисол. Корхона ишлаб чиқараётган маҳсулотларига кафолат бермоқда. Бундай кафолатларни маҳсулотининг сифати юқори бўлган корхоналар бир неча йилгача беради. Масалан, корхона жорий ойда ишлаб чиқарилган маҳсулоти миқдори 1500 донани ташкил қилади. Корхонанинг амалиётидан келиб чиққан ҳолда ҳар ойда ўртача 3 донга сотилган маҳсулоти кафолат муддати давомида қайтариб олиб келинади. Корхонанинг ҳар бир қайтарилган маҳсулоти учун кафолат харажатлари ўртача 150 000 сўмни жами бир ойда 450 000 сўмни ташкил қилади. Корхонанинг ҳисоб сиёсатини кафолатлар бўйича резерв тузиш назарда тутилган ва ойлик суммаси 500 000 сўмни ташкил қилиниши назарда тутилган. Ҳар ойнинг охирида кафолатлар бўйича тузилган резерв суммасига қуйидагича бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	500 000
Кт	Кафолатлар бўйича резерв счёти (6940)	500 000

Ишлаб чиқариш корхонаси ҳисобот оyi давомида асосий ишлаб чиқаришдан бир донанининг режаси баҳоси 100 000 сўм бўлган 745 донга тайёр маҳсулотни омборга қабул қилди. Қабул қилинган тайёр маҳсулотнинг қиймати 74500000 сўмни ташкил қилади ва унга қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дт	Тайёр маҳсулотлар счёти (2810)	74 500 000
Кт	Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	74 500 000

Ой охирида ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг таннархи аниқланади. Бир ой давомида ишлаб чиқаришга қилинган харажатлар суммаси 74 450 000 сўмни ташкил қилди. Фараз қилайликки, ой охирида тугалланмаган ишлаб чиқариш йўқ. Натижада ишлаб чиқаришга қилинган харажатлар суммаси ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорига бўлинади ва бир донга маҳсулотнинг ҳақиқий таннархи аниқланади. Бизнинг мисолимизда $74\,450\,000 / 745 = 99\,932,89$ сўмни ташкил қилади. Бу режа баҳосидан паст бўлганлиги

учун 50 000 (74500 000 – 74 450 000) сўм иқтисод қилинган сумма ҳисобланади ва ушбу суммага (суммаси қизил сиёҳ билан ёзилади ва айриладиган сумма ҳисобланади) қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дг Тайёр маҳсулотлар счёти (2810)	50 000
Кт Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	50 000

Агар маҳсулот ишлаб чиқариш учун қилинган харажатлар суммаси жорий ойда 80 000 000 сўмни ташкил қилса, режа баҳоси бўйича 74 450 000 сўмни ташкил қилса уларнинг ўртасидаги фарқ суммасига (суммаси оддий сиёҳ билан ёзилади ва у қўшиладиган сумма ҳисобланади) қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси берилади:

Дг Тайёр маҳсулотлар счёти (2810)	5 550 000
Кт Асосий ишлаб чиқариш счёти (2010)	5 550 000

Товар-моддий заҳираларнинг чиқиб кетиши. Товар-моддий заҳиралар қолдиқлари ва чиқиб кетаётган (шунингдек ишлаб чиқаришга берилган) товар-моддий заҳиралар қийматини аниқлаш қуйидаги усуллардан бири орқали амалга оширилади:

- а) тегишли бирликнинг идентификацияланган таннархи бўйича;
- б) ўртача тортилган қиймат бўйича (AVECO);
- в) ТМЗ харид қилинган вақт бўйича дастлабки заҳиралар таннархи бўйича (ФИФО);
- г) ТМЗ харид қилинган вақт бўйича охириги заҳиралар таннархи бўйича (ЛИФО);
- д) ТМЗ кейинги харид қилинадиган заҳиралар таннархи бўйича (НИФО).

Товар-моддий заҳираларнинг ҳар бир гуруҳи (тури) бўйича ҳисобот йили мобайнида қийматни аниқлашнинг фақат бир усули қўлланади. Товар-моддий заҳираларнинг гуруҳи (тури) бўйича қийматни аниқлаш усулларидан бирини қўллаш ҳисоб сиёсатини қўллаш кетма-кетлигига йўл қўйишдан келиб чиқиб амалга оширилади.

Ташкилот томонидан алоҳида тартибда фойдаланиладиган (қимматбаҳо металллар, қимматбаҳо тошлар ва ҳоказо) ва бир-бирининг ўрнини босмайдиган (яъни улар одатдаги ҳолда бир-бирини алмаштира олмайди), шунингдек махсус лойиҳалар учун ишлаб чиқарилган ва мўлжалланган (ишлатиладиган) товар-моддий заҳиралар тегишли бирликнинг *идентификацияланган таннархи усули (specific identification method)* бўйича баҳоланади.

Ушбу усулда специфик харажатлар муайян товар-моддий заҳираларга тааллуқли бўлади. Акс эттиришнинг ушбу усули, улар сотиб олинганлиги ёки ишлаб чиқарилганлигидан қатъи назар, махсус лойиҳалар учун мўлжалланган маҳсулотларга тўғри келади (бу усул автосалон, артсалон, аукцион уйларида, доналаб қиммат сотиладиган корхоналар ишлатилиши мумкин, ишлаб чиқариш корхоналари бу усулдан фойдаланиш тавсия этилмайди).

АВЕКО (AVECO - weighted-average cost method) усули бўйича товар-моддий захиралар ҳар бир бирлигининг қиймати давр бошида айнан бир хил бирликларнинг ўртача тортилган қиймати ва давр мобайнида харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган айнан бир хил бирликларнинг қийматидан келиб чиқиб аниқланади.

Товар-моддий захиралар ҳар бир бирлиги қийматини АВЕКО усули бўйича аниқлаш тегишинча давр бошидаги товар-моддий захиралар қолдиғининг таннархи ва миқдори ҳамда ушбу давр мобайнида келиб тушган товар-моддий захираларнинг таннархи ва миқдоридан шаклланадиган, айнан бир хил бирликларнинг умумий таннархини уларнинг умумий миқдорига бўлиш йўли билан амалга оширилади. Ўртача қиймат ташкилот томонидан танланган усулга қараб даврий ёки товар-моддий захираларнинг ҳар бир янги партияси келиб тушишига кўра ҳисоблаб чиқарилиши мумкин.

ФИФО (FIFO – first in first out) усули бўйича товар-моддий захираларнинг чиқиб кетаётган бирликлари таннархига биринчи навбатда харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган захираларнинг қиймати киради, давр охиридаги товар-моддий захиралар қиймати эса охириги бўлиб харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган захиралар бирликларининг умумий қийматидан ташкил топади.

ЛИФО (LIFO – last in first out) усули бўйича товар-моддий захираларнинг чиқиб кетаётган бирликлари таннархига охириги навбатда харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган захираларнинг қиймати киради, давр охиридаги товар-моддий захиралар қиймати эса биринчи бўлиб харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган захиралар бирликларининг умумий қийматидан ташкил топади (4-сонли БҲМСда ушбу усулга тариф берилмаган ва бухгалтерия ҳисобидан фойдаланиш мумкин эмас).

НИФО (NIFO- next in first out) усули бўйича чиқиб кетаётган товар-моддий захираларнинг бирликлари таннархига кейинги навбатда харид қилинадиган захираларнинг қиймати киради, давр охиридаги товар-моддий захиралар қиймати эса охириги харид қилинган ёки ишлаб чиқарилган захиралар бирликларининг умумий қийматидан ташкил топади (4-сонли БҲМСда ушбу усулга тариф берилмаган ва бухгалтерия ҳисобидан фойдаланиш мумкин эмас. Буни бугунги кунда хусусий тадбиркорлар фойдаланаяпти. Бу усулни ҳисобда акс эттиришнинг имконияти йўқ, чунки энди сотиб олинаётган товар-моддий қийматликларнинг баҳоси билан биринчи ҳисобдан чиқариш амалга оширилади).

Ҳисобот даври охирида товар-моддий захиралар қийматини аниқлаш уларнинг чиқиб кетишида товар-моддий захиралар қийматини аниқлашнинг қабул қилинган усулига боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

1-жадвал

Товар-моддий захиралар қийматининг баҳолаш методи

ТМЗларни харид қилиш	Миқдори (дона)	Бир донасининг қиймати (сўм)	Умумий қиймати (сўм)
10 январь	700	50 000	35 000 000
5 май	800	60 000	48 000 000
20 октябрь	500	70 000	35 000 000

Жами	2000	118 000 000
-------------	-------------	--------------------

Йил охирида омборда 400 дона маҳсулот қолган. Маҳсулот сотишдан олинган даромад 125 000 000 сўмни ташкил қилади.

1. *Биринчи харид нархларида баҳолаш усули (FIFO)*ни қўллаб, сотилган маҳсулотнинг таннархини ва давр охиридаги захираларга тақсимланадиган харажатларни аниқланг.

Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум	125 000 000
Сотишга тайёр маҳсулотларнинг таннархи	118 000 000
Давр охиридаги ТМЗ қолдиғи (400 дона x 70000 сўм) =	28 000 000
Сотилган маҳсулотнинг таннархи	<u>90 000 000</u>
Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда	35 000 000

2. *Ўртача тортилган қиймат усули (AVECO)*ни қўллаб, сотилган маҳсулотнинг таннархини ва давр охиридаги захираларга тақсимланадиган харажатларни аниқланг.

Маҳсулотнинг бир бирлигининг ўртача тортилган қиймати 59 000 сўм (118 000 000 / 2000)

Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум	125 000 000
Сотишга тайёр маҳсулотларнинг таннархи	118 000 000
Давр охиридаги ТМЗ қолдиғи (400 дона x 59000 сўм) =	23 600 000
Сотилган маҳсулотнинг таннархи	<u>94 400 000</u>
Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда	30 600 000

3. *Охирги харид нархларида баҳолаш усули (LIFO)*ни қўллаб, сотилган маҳсулотнинг таннархини ва давр охиридаги захираларга тақсимланадиган харажатларни аниқланг.

Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум	125 000 000
Сотишга тайёр маҳсулотларнинг таннархи	118 000 000
Давр охиридаги ТМЗ қолдиғи (400 дона x 50000 сўм) =	20 000 000
Сотилган маҳсулотнинг таннархи	<u>98 000 000</u>
Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда	27 000 000

2-жадвал

Усулларни солиштириш натижаси

Кўрсаткичлар	Биринчи харид нархларида баҳолаш усули (FIFO)	Ўртача тортилган қиймат усули (AVECO)	Охирги харид нархларида баҳолаш усули (LIFO)
Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум	125 000 000	125 000 000	125 000 000
Сотишга тайёр маҳсулотларнинг таннархи	118 000 000	118 000 000	118 000 000
Давр охиридаги ТМЗ қолдиғи	28 000 000	23 600 000	20 000 000

Сотилган маҳсулотнинг таннари	90 000 000	94 400 000	98 000 000
Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда	35 000 000	30 600 000	27 000 000

Корхона бир хил характерга эга ва фойдаланиладиган барча захираларни баҳолаш учун бир усулдан фойдаланиши керак. Ҳар хил характерга эга ва фойдаланиладиган (масалан, хом-ашё ва тайёр маҳсулот) захираларни баҳолаш учун ҳар хил усулдан фойдаланиши мумкин.